

انتشارات وثوق

قم، خیابان صفائیه، کوچه ممتاز، فرعی اول سمت راست، پلاک ۲۳

تلفن: ۷۷۳۵۷۰۰ - ۷۷۴۱۸۶۶ همراه: ۰۹۱۲۲۵۲۵۸۳۹

علم پیشین الهی و اختیار انسان • نویسنده: دکتر محمدتقی سهرابی فر

ناشر: انتشارات وثوق • نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۶ • شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰۰ تومان • همه حقوق محفوظ است.

ISBN: ۹۶۴-۲۵۹۲-۱۳-۷

شابک: ۹۶۴-۲۵۹۲-۱۳-۷

مراکز بخش:

۱. انتشارات وثوق، تلفن: ۷۷۳۵۷۰۰ - ۰۹۱۲۲۵۲۵۸۳۹

۲. فروشگاه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، تلفن: ۷۸۳۱۰۹۰

۳. کتابکده دانشگاهی، تلفن: ۷۷۴۴۶۹۷

فهرست مطالب:

۱۱	 مقدمه:
۱۱	 تبیین موضوع و اهمیت آن:
۱۴	 روش بحث:

بخش اول: کلیات

۱۷	 واژه‌شناسی علم:
۱۸	 واژه اختیار:
۱۹	 واژه جبر:
۲۰	 پیشینه بحث:

بخش دوم: علم

۲۷	 فصل اول: چیستی علم و تقسیمات علم:
۲۷	 چیستی علم:
۳۰	 نقد آراء درباره حقیقت علم:
۳۰	 تفسیر علم به امر سلبی:
۳۴	 تفسیر علم به مجرد از ماده:
۳۴	 تفسیر علم به صورت منطیقه در ذات عاقل:
۳۶	 تفسیر علم به اضافه:
۳۹	 تفسیر علم به کیفیت ذات اضافه:
۴۰	 نقد کلام شیخ اشراق:
۴۱	 چیستی علم از منظر صدر المتألهین:
۴۵	 تقسیمات علم:
۴۵	 علم حضوری و حصولی:
۵۰	 علم فعلی، علم انفعالی:
۵۳	 علم لافعلی لائنفعالی، فعلی انفعالی:
۵۴	 علم اجمالی و تفصیلی:
۵۸	 علم کلی و علم جزئی:

فصل دوم: علم الهی.....	۶۱
علم خداوند به ذات خود:.....	۶۲
علم خداوند به مخلوقات در مرتبه ذات:.....	۶۴
علم خداوند در مرتبه ایجاد:.....	۷۱
فصل سوم: اقوال در چگونگی علم پیشین الهی.....	۷۴
علم از طریق اعیان ثابت:.....	۷۴
۱- صاحبان نظریه چه تعبیری از علم ثابت دارند؟.....	۷۴
۲- آیا اعیان ثابت واسطه بین وجود و عدم هستند؟.....	۷۵
۳- جایگاه اعیان ثابت در مراتب هستی چیست؟.....	۷۶
۴- خصوصیات و مشخصه‌های اعیان ثابت چیست؟.....	۷۸
۵- منظور از وجود داشتن اعیان ثابت چیست؟.....	۸۸
۶- استمداد از نفس انسان در تبیین اعیان ثابت:.....	۸۹
۷- تفاوت نظریه عرفا با نظریه معتزله:.....	۹۰
۸- نکته قوت در نظریه عرفا:.....	۹۱
نظریه اشراقیون:.....	۹۲
نقد و بررسی:.....	۹۳
نظریه مثل:.....	۹۶
نقد و بررسی نظریه منتسب به افلاطون درباره علم پیشین الهی:.....	۹۷
نظریه مشاؤون:.....	۹۹
آیا صور مرتسمه زائد بر ذات است؟.....	۱۰۱
قول منسوب به ثالیس ملطی:.....	۱۰۴
نقد و بررسی:.....	۱۰۵
نظریه حکمای حکمت متعالیه:.....	۱۰۶
ملاحظه‌ای در نظریه حکمت متعالیه:.....	۱۱۳

بخش سوم: خبر و اختیار

فصل اول: اختیار چیست؟.....	۱۱۷
بررسی تعاریف اختیار:.....	۱۱۷
بحثی درباره اراده:.....	۱۲۵
اراده انسان ممکن‌الوجود است یا واجب‌الوجود:.....	۱۳۰

جایگاه اختیار انسان در میان افعال:	۱۳۹
نکته اول:	۱۴۰
نکته دوم:	۱۴۱
نکته سوم:	۱۴۱
مکتب‌های اختیار:	۱۴۵
۱- اگزیستانسیالیسم:	۱۴۵
۲- تفویض:	۱۴۸
ادله مفوضه:	۱۴۹
۳- امر بین الامرین:	۱۵۰
نظریه آیت الله نائینی:	۱۵۲
نظریه آیت الله خوئی:	۱۵۲
نظریه صدر المتألهین:	۱۵۳
نظریه امام خمینی (ره):	۱۵۴
فصل دوم: جبر	۱۵۷
جبر فلسفی:	۱۵۷
جبر کلامی:	۱۶۳
۱- توحید خالقیت:	۱۶۳
۲- علم پیشین الهی:	۱۶۴
۳- آیات و روایات مربوط به قضا و قدر:	۱۶۴
تحول در نظریه جبر:	۱۶۵
جبر مادی:	۱۶۶
جبر عرفانی:	۱۶۷
الف) تبدیل اعیان ثابته به وجودات خارجی و عینی:	۱۶۷
ب) کفر و ضلالت کسانی که در مرتبه اعیان ثابته قابلیت ایمان را نداشتند:	۱۶۸
جبر خداوند:	۱۶۹
جبر عارضی:	۱۷۱

بخش چهارم: تعامل بین علم پیشین و اختیار

فصل اول: خاستگاه نظریه ناسازگاری:	۱۷۷
نظریه ناسازگاری در اسلام:	۱۷۷
نظریه ناسازگاری در غرب:	۱۸۲

فصل دوم: نظریات سازگاری	۱۸۷
مبحث یک: نظریات سازگاری در حوزه اسلام:	۱۸۷
الف) معتزله:	۱۸۷
ب) امامیه	۱۸۹
ب ۱) محقق طوسی:	۱۸۹
ب ۲) سید حیدر آملی:	۱۸۹
ب ۳) میرداماد:	۱۹۰
ب ۴) حکیمان حکمت متعالیه:	۱۹۱
صدرالمতألهین	۱۹۱
حکیم سبزواری	۱۹۲
امام خمینی	۱۹۲
علامه طباطبائی	۱۹۴
استاد مطهری	۱۹۴
ب ۵) استاد جعفری	۱۹۵
مبحث دو: نظریات سازگاری در مغرب زمین:	۱۹۷
الف) سنت آگوستین:	۱۹۷
ب) الوین پلنتینجا:	۲۰۰
ج) چارلز تالیا فرو:	۲۰۱
فصل سوم: راهکارهای قابل طرح	۲۰۵
راهکار قابل طرح با توجه به نظر عرفا (راهکار شماره ۱)	۲۰۵
راهکار استهلاک علم (راهکار شماره ۲)	۲۱۱
راهکار شماره ۲ در نگاهی کلی:	۲۱۱
۱- بررسی راهکار استهلاک علم در میان احادیث و متون دینی:	۲۱۳
الف) ظاهر بعضی از نصوص دینی نفی صفت از خداوند تعالی است:	۲۱۳
۲- شواهد و مؤیدات راهکار استهلاک علم:	۲۵۳
پاسخ به یک سؤال	۲۷۲
راهکار حکیمان حکمت متعالیه (راهکار شماره ۳)	۲۷۹
راهکار حب ذات (راهکار شماره ۴)	۲۸۷
تقریر اول:	۲۸۸
تقریر دوم:	۲۹۱
عجز (راهکار شماره ۵)	۲۹۶
منابع:	۳۰۱

مقدمه:

تبیین موضوع و اهمیت آن:

مباحث اعتقادی از یک نظر در دو گروه عمده قرار می‌گیرد:

گروه اول یکسری بحث‌های فنی و تخصصی است، که عموم مردم چیزی از آن متوجه نمی‌شوند و آرای نظریه‌پردازان نیز تأثیر مستقیم بر افکار مردم نمی‌گذارد، می‌توان موضوعاتی همچون حرکت جوهری، قاعده الواحد و... را از این قبیل شمرد.

گروه دوم، بحث‌هایی هستند که علاوه بر جنبه فنی و تخصصی آن، در میان عموم مردم نیز مطرح است، موضوع این پایان نامه در گروه دوم جای می‌گیرد.

- بحث فوق از جمله نیازهای فکری مراکز علمی و عموم مردم است. البته مردم گرچه از برخی مطالب پیچیده آن گریزانند اما می‌خواهند بدانند آنچه به نام سرنوشت در زبان عموم شایع شده است چه مقدار واقعیت دارد و آیا این عنوان، آزادی و اختیار آنان را سلب می‌کند یا نه؟

در اهمیت این بحث همین بس که در بین مسلمانان یکی از موضوعات منشأ اختلاف که باعث ایجاد فرق شده، موضوع جبر و اختیار بوده است.

شهرستانی، بحث جبر و اختیار را یکی از چهار اصل منشأ اختلاف فرقه‌های اسلامی شمرده است.^۱

در بحث جبر و اختیار چند دشواری و گره اساسی وجود دارد:

۱. محدود شدن قدرت خداوند در صورت اختیار انسان.

۲. استثناء پذیری قانون علیت در صورتی که اراده انسان را مستقل از اراده حق تعالی بدانیم.

۳. مشکوک شدن مسئولیت دینی و اخلاقی انسان در صورتی که اراده و فاعلیت انسان تحت فاعلیت و اراده حق تعالی قرار گیرد.

۴. خلق افعال زشت و ناروا در صورتی که خدا را فاعل مطلق بدانیم.

در موضوع این رساله (علم پیشین الهی و اختیار انسان) هم که یکی از مباحث زیر مجموعه «جبر و اختیار» است همین چهار معمای فوق مطرح هست.

بحث علم الهی و جبر یا اختیار انسان سابقه طولانی در اندیشه‌های بشری دارد که در چند صفحه بعد اشاره‌ای به آن خواهیم کرد و لکن با همه سوابق، این بحث در دوران معاصر، دوباره ذهن اندیشمندان را به خود مشغول کرده است، در مغرب زمین مقالات زیادی به این موضوع اختصاص یافته است. «در واقع این مسئله (علم پیشین الهی و اختیار انسان) در این بیست و پنج سال اخیر به جد مورد بررسی و مذاقه قرار گرفته است.»^۲

۱. ر.ک. به: ابوالفتح محمد بن عبدالکریم شهرستانی، الملل و النحل، ج ۱، صص ۲۰ و ۲۱.

بیروت دارالمعرفه، ۱۴۲۱ هـ. ق.

۲. مایکل پترسون و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ترجمه احمد نراقی و احمد سلطانی، ص

۱۱۸، نشر طرح نو، چاپ اول.

بازگشت دوباره غربیان به این مسئله نشان از کافی نبودن مباحث گذشتگان آنان در این زمینه است مایکل پترسون به همین نکته توجه کرده می‌گوید:

«مسأله علم سابق خداوند و اختیار انسان دو هزار سال است که مورد بحث و گفتگو است و هیچ اتفاق نظری درباره آن حاصل نشده است.»^۱
و اکنون که وسایل ارتباطی پیشرفته، شرق و غرب را به هم نزدیک کرده است، تبیین بحث، با دست مایه‌های علمی دانشمندان اسلامی ضروری می‌نماید.